

Antep 1915 – Ermeni Soykırımı'nın 3 faili

Posted on 28/09/2021

Gerek dünyada gerekse de Türkiye'de resmi ya da gayri resmi tarih yazımında soykırım, asıl olarak bilimsel ya da edebi türlerde ele alınırken, çoğunlukla mağdurun bakış açısıyla anlatılmıştır. Soykırımı uğrayan grup, kitle, topluluk ve/veya ırkın; sosyolojik, psikolojik, siyasal, sosyal ve kültürel pozisyonunun neden ve sonuçları açıklanırken, bu kıyımın duygusal etkileri de göz önüne serilmeye çalışılmıştır. Ümit Kurt'un Antep - 1915 isimli kitabı, Ermeni Soykırımı'nı, dönemin faili olan üç figür üzerinden incelemeye alırken, bir bilimsel çalışma titizliğinde ilerliyor ancak gerek dilsel gerek anlatı biçimlerini de ötelemeden duygusal bir bütünlük kurmaya çalışıyor. İletişim Yayınları'ndan Merve Öztürk editörlüğünde, titizlikle hazırlanan kitap, failerin yeni rejim ile ödüllendirildikleri noktasının ayrıca üzerinde dururken, soykırımı katılanların, ayrıntılı bir listesini de sunuyor.

Soner Sert (Gazeteduvar): Öncelikle iki soruyu bağlantılı olarak sorayım, istiyorum. İlki, Gaziantep üzerine böyle bir çalışma yapmak fikri nasıl doğdu? İkincisi de, ele alınan bölge için merkezî yönetim tarafından, diğer bölgelere nazaran, "tehcir" kararının Ağustos başlarında ilan edilmesinin sebebi neydi? Bilindiği gibi "tehcir- tutuklama" kararları özellikle 1915 baharında başlarken, Antep neden en sonlara bırakıldı?

Ümit Kurt: Doktoradan hemen sonra Harvard Üniversitesi'ne bağlı Orta Doğu Çalışmaları Merkezi'nde araştırmacı olarak bulunduğum dönemde kolektif şiddet eylemlerinde faillik meselesi üzerine kafa yormaya başlamıştım. Bilhassa Holokost ve Ruanda'daki soykırımın aktif katılımcısı olan sivil ve sıradan insanları bu türden örgütlü bir kötücül eylemin öznesi yapan itkilerin ve süreçlerin neler olabileceği konusunda mevcut literatür üzerinden okumalar ve araştırmalar yapmaya başlayınca Ermeni soykırımı özelinde bu meselenin tumturaklı bir şekilde çalışılmadığını fark ettim. Gerek Holokost gerekse Ruanda özelinde

farklı fail kategorilerinin varlığı beni Ermeni Soykırımı ekseninde bu kategorilerin ne kadar geçerli olup olmayacağı konusunda düşünmeye sevk etti. Gaziantep, doğup büyüdüğüm yer olmanın ötesinde doktora tez konumun da merkezinde olan bir mekânsal düzlem. Sıradan ve normal insanların nasıl böyle bir kitlesel şiddet eyleminin parçası olabileceklerini anlamak için mikro ölçeğe; bu eylemlerin vuku bulduğu; esas hikâyenin geçtiği yerlerden birine odaklanmaktı niyetim. Antep'in soykırım faillerini harekete geçiren farklı yerel dinamikleri, saikleri ve motivasyonları önemli ölçüde ortaya çıkaran bir yer olması da seçimimde etkili oldu diyebilirim. Eğer gerçekten soykırım gibi son derece katmanlı boyutları ve şiddet repertuarı olan devasa bir yıkım olayını anlamak ve nasıl husule geldiğini açıklamak istiyorsanız, bu olayın gerçekleştiği yerlerden birine odaklanmak, ezcümle yerele yani deyim yerindeyse araziye inmek zorundasınız.

Sorunuzun ikinci kısmına gelirsek, belirttiğiniz gibi Antep, Ermeni nüfusunun görece daha yoğun olduğu Doğu vilayetleri dediğimiz bölgeye nazaran tehcirin bir hayli geç bir tarihte başlatıldığı bir yer. Bunun önemli nedenlerden bir tanesi dönemin iktidar partisi İttihat ve Terakki açısından Antep'teki Ermeni varlığının Nisan 1915'ten Haziran sonuna kadar devlet için bir güvenlik tehdidi teşkil etmemesi. İlâveten ve belki de daha önemlisi dönemin Halep vilayeti valisi (ki Antep o dönem Halep'e bağlı bir sancaktır) Celal Bey ile birlikte Antep mutasarrıfı Şükrü ve Askeri Kumandan Hilmi Bey'in Antep Ermenilerinin tehcirine karşı çıkmaları; en azından Haziran'ın sonuna kadar bu kararı geciktirmeleri ve yeri geldiğinde net bir biçimde karşı tavır almalarıdır. Zaten günün sonunda Ağustos 1915'e geldiğimizde bu saydığımız isimlerin tamamı farklı bölgelere tayin edilmiştir. Onların yerine İttihat ve Terakki Merkez Komitesi'nin görevlendirdiği Antep Kâtip-i Mesulü Cemal Bey ile tehcir kararının uygulanması noktasında uyumlu ve koordineli çalışan Talat Paşa'ya yakın kişiler bölgeye atanmış ve tehcir işini geciktirmeden gerçekleştirmişlerdir.

‘MESELENİN RAHATSIZ EDİCİ TARAFINI ANLIYORUM...’

Çalışmanızda, Ermeni Soykırımı tarih yazımına bir alternatif getirip, meseleyi maktullerin gözünden değil de, faillerin gözünden anlatıyorsunuz. Kitabınızın bilimsel değerinin yanında, faillerin hikâyelerinin anlatılıyor oluşu ve o kişilerin yıllarca ortalarda, sıradan biriymiş gibi yaşaması, son derece rahatsız edici... Bu huzursuzluk hissi, yaptığınız çalışmanın duygusal bir karşılığı olduğu düşüncesine de yol açıyor. Sizce, soykırım meselesine dair, düşüncelerimizi şekillendirecek olan itki, anlamak mı, hissetmek mi?

Esasında sorunuzu bilhassa bu tür problematikleri çalışan bir tarihçi açısından cevaplaması hem kolay hem de zor. İnsan ve insanlığa dair durumlar o kadar çok romana, kitaba ve filme konu olmuş ki... Şiddet bu durumlardan bir tanesi ve belki de birçok yaratıcı insan için en anlamak istenileni. Sizin de altını çizdiğiniz gibi meselenin rahatsız edici tarafını pek tabii anlıyorum. Ancak tarihçinin önemli vazifelerinden biri de olmuş olanı anlamaya ve açıklamaya çalışmaktır, diye düşünüyorum. Kitap’ta aslında bu huzursuzluk hissiyatına karşılık gelen birkaç anekdot kullanmıştım. Onlardan bir tanesi Klaus Kreimeier’in Türkçeye Failin Kahkahası olarak tercüme edilen kitabında yazdığı bir cümle: “Barbarlığın dili onun için hazırlanan tuzağa falan düşmez, gizemsizdir. Onu bir yerlerden çekip çıkarmak gerekmez, ona kulak kesilmek yeter.” Bu huzursuzluğun bendeki duygusal karşılığı tam olarak bu sözlerde saklı aslında.

Benim Ermeni Soykırımı ve Holokost başta olmak üzere kitlesel şiddet olaylarında faillerin rolü meselesiyle hemhâl olduğumdan beri belki de araştırırken ve yazarken en zorlandığım çalışmam bu oldu. Zira devasa bir kırım olayının öznesi/faili olmakla suçlanan üç kişinin dünyasına girmek durumunda kalmak beni mental ve duygusal olarak oldukça yordu. Ancak bir şeyin de farkına varmamı sağladı: Derviş Zaim’in “Gölgeler ve Suretler” filminin başında anlattığı Hacivat ve Karagöz arasındaki bir konuşmada geçtiği gibi önemli olan gölgemize dikkat etmek ve karanlık tarafımıza hükmetmek. Yani ben, sen, sizler ve bizler belki de hepimiz sıra dışı ve anormal bir kötücül eylemin parçası ve katılımcısı olabilirdik. Bu

noktada hep iradenin iyimserliğine sığındım ve burayı kendim ve bütün insanlık için adeta bir liman belledim. Anneannem bir zamanlar bana annesinden dinlendiği bir hikâyeyi anlatmıştı. 1915'te Urfa'nın Gülaçan köyünde yaşayan Ermeniler derdest edildikten sonra köyün yemyeşil ağaçlarıyla kaplı bir mesire alanına getirilir ve o ağaçlara topluca bağlanarak diri diri yakılır. Anneannem anlatırken öyle ağlamıştı ki sanki oradaymış gibi; sanki kendisi bu zulmü yaşıyormuş gibi... Sonra belki de beni derinden etkileyeceğini hiçbir zaman tahmin edemeyeceği şu sözler ağzından dökülürmüştü: “Oğlum, ateşte yanan da yakan da ‘biz’ olabilirdik.” Benim için temel olan hiçbir zaman o ateşi yakan taraf olmamaktır.

“Belirli koşullar, belirli bir politik iklim ve atmosferde sıradan insanları sıra dışı ve örgütlü bir kötülüğün uygulayıcısı yapabiliirdi.” dedikten hemen sonra, “Esas itibariyle yerel düzlemde iktidarı elinde tutan ve merkezî otoritenin siyasalarına yön veren bu aktörlerdir. Ermeni soykırımının gerçekleşmesi sürecinde bu unsurların rolü çoğu zaman merkezî otoriteden daha aktif, etkin ve işlevsel olmuştur.” diye de ekliyorsunuz. Sizin deyiminizle, “Sıradan insanlar nasıl sıradan katillere dönüşmüştür?” sorusunun cevabını, Antep özelinde nasıl cevaplıyorsunuz?

Öncelikle bu dönüşümün aniden ortaya çıkan ve sadece 1915'e kilitlenen bir süreç olmadığını altını çizmek gerekir. Söz konusu olan 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren büyüyen, dönem dönem gerileyen, sonrasında tekrar farklı formlarda beliren bir şiddet sarmalı ve dalgasının sonucudur. Bu Antep özelinde bilhassa bu şekilde temayüz etmiştir. Hiçbir kitlesele, kolektif ve devasa şiddet olayı bir merkezden yönetilemez, tek bir merkezden gelen emirlerin pürüzsüz bir biçimde uygulanması sonucu ortaya çıkamaz. Ermenilerin tehciri ve imhası o dönem Anadolu'nun birçok vilayetinde vuku buldu. Ve bu süreçler ilgili vilayetlerde yaşayan sivil, sıradan Müslümanlar başta olmak üzere, özellikle yerel elitlerin ve eşrafın yönlendirmesiyle “başarıyla” gerçekleşebildi. Antep'i en azından benim araştırmalarım göre diğer vilayetlerden farklı kılan en belirgin özellik bölgenin yerel eşrafının ve elitlerinin Ermenilerin tehciri hususunda merkezi elitleri buna ikna etmesi;

şehirde şiddet ikliminin dinamiklerini ilmek ilmek örmesi ve Ermenilerin imhası noktasında nesnel/objektif bütün koşulları inşa etmesidir. Bir anlamda yereldeki bu etkili aktörler - ki bunların birçoğu şehrin hâlihazırda hali vakti yerinde olan önde gelen eşraftan kimselerdir - merkezdeki siyasi elitlerden rol çalmıştır. Ermenilere yönelik kendi siyasi gündemlerini belirlemiş ve buna göre hareket etmişlerdir. Yalnız bunu İttihat ve Terakki iktidarı ile Antep'teki yerel elitler arasında bir uyumsuzluk ve ihtilaf olarak okumamak gerekir. Pek tabii bu iki iktidar bloğu arasında bir takım uyuşmazlıklar yaşanmıştır ancak her iki grubun da son tahlilde amacı aynıdır. Bir diğer dikkat çekici unsur yerel elitlerin mobilize ettiği sıradan, sivil Müslümanlardır.

Ermenilerin tehcirine yönelik kitlesel desteğin yine en belirgin görüldüğü yerlerden biridir Antep. Bunu belki şöyle bir anekdot ile daha sarıh hale getirebilirim: 1 Ağustos 1915'te Antep'ten tehcir edilen ilk Ermeni kafilesi evlerinden alınıp yola çıkarıldıklarında aynı mahalledeki Müslüman komşularının evlerinin pencerelerine çıkıp "İt yola bindi... İt yola bindi..." diye türkü çığırdıkları rivayet edilir. Benim Antep özelinde gördüğüm sıradan insanları bu suça ortak eden motivasyonun ideolojik ve politik etmenlerin yanında ve bunlardan daha da önemli olan ekonomik saikler olduğudur. 1915 Ermeni Soykırımı her şeyden önce bir kolektif/kitlesel şiddet hikâyesidir. Bu şiddetin politik, sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları vardı. Ben öncelikle Antep'in bu boyutların en net biçimde görüldüğü mekânlardan biri olduğu kanaatindeyim. Bu boyutlardan en öne çıkanı ise ekonomik unsur. Ermenilerin —tabii ticaretle iştigal eden, toprak/mülk sahibi üst, üst-orta ve orta sınıf Ermenilerden söz ediyorum— göreceli olarak ekonomik anlamda refah seviyelerinin yüksek olması onları Antep'in Müslüman kitleleri nezdinde hedef haline getirmiştir. Bu noktada şehrin Müslüman yerel elitleri ve eşraf bu kitleleri mobilize etmekte bir hayli hünerli hareket etmiştir.

Çalışmanızın ilk bölümünde Nazi RPB 101 grubuna atıfla, "...görev alanlar, üstlerinden gelen açık ya da kapalı baskının yanı sıra arkadaş/çevre baskısı sonucu hareket etmekteydi..." tanımlamasını yapıyorsunuz. Ancak, çalışmanın sonlarında, ele aldığımız üç

isim üzerinden hareketle, “...gerek failler gerekse de motivasyonları arasında geçişkenlikler ve esneklikler bakidir.” diye de ekliyorsunuz. Dolayısıyla bir sosyolojik bir de psikolojik yaklaşım biçimi ortaya sürüyorsunuz. Sizce, Antep’te failleri başat olarak etkileyen yaklaşım hangisiydi?

Daha önce başka bir yerde de belirttiğim gibi soykırım eylemine doğrudan katılan herhangi bir faili harekete geçiren itkileri, motivasyonları net ve keskin bir biçimde belirlemek oldukça zor. Durumsal, dışsal, ideolojik, politik-kültürel vd. gibi birçok bağımsız değişkeni aynı anda düşünmek gerekebilir. Öncelikle hangi faillerden bahsediyoruz bunu da iyi belirlememiz lazım: Sıradan insanlar; siyasi, bürokratik, askeri elitler; yerel eşraf ve pek tabii merkezi siyasi aktörler. Bunların bir kere son derece çeşitli eylem repertuarları var ve her bir eylemin tekabül ettiği farklı faillik durumları söz konusu. Esneklikle ve geçişkenliklerden kastım ilgili aktörleri tek bir faillik kategorisi altında değerlendirmemizin zor olduğu. Bu Holokost ve Ruanda örneğinde de böyledir. Bu anlamda nüansları mutlaka göz önünde bulunduran bütüncül bir tarihsel perspektif esastır. Bu durum Antep özelinde de böyledir. Yerel elitler açısından sorunuza cevaplamaya çalışırsam ekonomik motivasyonların bu failler açısından öne çıkan bir faktör olduğunu söylemek mümkün. Ancak bu ilgili aktörlerin belirli bir politik-ideolojik temelden yoksun hareket ettikleri anlamına gelmemeli.

Çalışmanızda dikkati çeken bir diğer nokta, Antep özelinde soykırıma katılan en etkili üç figürü incelemek haricinde, Aram Andonyan’ın yaptığı ve EK 1’de belirttiğiniz soykırım listesini sunuyor olmanız. Normal şartlar altında devletin yapması gereken bir çalışmayı sizin yapmanız ve failleri ifşa etmeniz, bir yurttaş olarak size ne hissettirdi? Çalışmanızın “tarihe not düşmek” haricinde, hukuki, siyasi ya da ahlaki bir karşılığı olur mu sizce?

Önemli bir soru. Dürüst olmak gerekirse her ne kadar beni bu konuyu çalışmaya iten birtakım kişisel nedenler, etkileyen hikâyeler olmasına karşın doktora başladığım dönemden itibaren elimden geldiğince duygusal bagajımı geriye atıp meseleye tarihçi refleksleriyle, bu mesleğin prensipleri doğrultusunda yaklaşmaya çalıştım. Bu anlamda

kendimi hiçbir zaman bir soykırım tarihçisi olarak konumlandırmadım, hala da öyle. Kendimi hasbelkader geç dönem 19. yüzyıl erken dönem 20. yüzyıl Osmanlı tarihçisi olarak görüyorum. Bu zanaatı gerektiği gibi yapmaya çalışan biri olarak tarihin ihtimaller üzerinde değil, olmuş ve olanı konuşması gerektiğine inandım. Ancak bilhassa bu çalışmada beni etkileyen en çarpıcı noktada bahsettiğiniz listede ismi geçen kişilerin torunlarının çocuklarıyla aynı lisede okumak, birçoğuyla arkadaşlıklar kurmuş olmamdı. Tabii ki bunu bu listedeki isimleri gördüğümde fark ettim. Ben tarihte olmuş olanı tarihçiliğin araçlarıyla ortaya koyarak, bu meselenin öznesi olanları konuşturarak hem mesleki hem de etik olarak görevimi yapmış olduğum kanaatindeyim. Bence buradaki esas siyasi veya ahlaki mesele bu failerin torunlarının ne düşündükleri ve bu durum karşısında nasıl bir tutum içinde olacaklarıdır.

'EKONOMİK TALANIN ÖNÜNE GEÇEMEDİLER'

"...Cumhuriyet, selefi olan İttihat ve Terakki'ye ekonomik, ideolojik ve kadrosal rabitalarla bağlıydı" cümlesinden yola çıkarak, soykırıma katılan ve çalışmanızda incelediğiniz üç figürün, yeni rejim ile birlikte ödüllendirildiğini ve gerek mecliste gerekse farklı iş kollarında aktif olarak çalıştığınızı söylüyorsunuz. Sizce, bu kişilerin sırtının sıvazlanmasının ve giderek görünür hale dönüşmesinin temel sebebi neydi? Yeni rejim, kadro meselesini bir yana bırakırsak, soykırım hususunda neyi amaçlıyordu?

Şimdi merkezi devletin siyasi, askeri ve bürokratik elitleri planladıkları ve uygulamaya geçirdikleri şiddet eylemlerinin sorumluluğunu diğer toplumsal kesimlere de teşmil ederek bir çeşit "suç ortaklığı" inşa eder. Bu suç ortaklığı, aynı zamanda inşa edilmesi tahayyül edilen yekpare kimliğe (bu ulus kimlik veya etno-dinsel kimlik de olabilir) ve/veya "kutsal amaca" hizmet etmek isteyen toplumsal gruplara aynı zamanda bu yapıya entegre olma ve muayyen bir aidiyet hissine sahip olma "şansı" da verir. Bu türden farklı toplumsal gruplar ve yerel aktörler, adeta yok edilmesi hedeflenen diğer toplumsal kesimlerin yıkımına destek

ve 'katkı' sağladıkları ölçüde yaratılması veya oluşturulması planlanan ve niyetlenen yapıya ve/veya kimliğe ait olma hakkına kavuşurlar. Birbirinden farklı ideolojik yönelimlere ve davranış kalıplarına sahip toplumsal grupları başka bir toplumsal gruba yönelik uygulanacak olan kitlesel bir katliam ve şiddet gösterisi etrafında bir araya getirmek için farklı motivasyonlar devreye sokulur. Devlet erkânı ve bu tarihsel periyotta imparatorluğu yöneten siyasi elitler, Ermenilere yönelik imhacı bir anlayışı içeren aşırı ve ölçüsüz şiddet eylemlerinin ve bu anlamda Ermenilerin maddi temellerini ortadan kaldıran devasa bir ekonomik talanın önüne geçememişlerdir.

Bu bir yana, bu eylemlerin bizatihi faili ve taşıyıcısı olmuşlardır. Askeri, güvenlik ve bürokratik elitler başta olmak üzere, yerel eşraf, İT Merkez komitesinin yerelde örgütlediği sorumlu ve yetkili kişiler ve sıradan halk Ermeni mallarının bölüşümü, paylaşımı ve talanında aktif rol alarak; bir anlamda bu yok etme planının suç ortağı olmuşlardır. Bu bağlamda aslında İttihat ve Terakki suçu tabana yayarak bir "suç ortaklığı" etrafında yeni bir rejim inşa etmiştir. Genel anlamda soykırım dediğimizde aklımıza hep bir yıkım, ölüm olayı geliyor ancak soykırım süreci aynı zamanda bir inşa, bir yeniden yaratım sürecidir. Bir grubun varlığı öteki grubun yokluğu üzerinden yükselir. Son derece yapısal bir durumdan bahsediyorum. Yeni rejime olan sadakatiniz söz konusu suçun bir parçası olmanız ölçüsünde değerlendirilir.

'GEÇMİŞ SİLİNMEZ'

Agos'tan Ferda Balancar'a verdiğiniz röportajda, "...ulusal tarih veya resmî tarih anlatısı kendi tarihini 'oluştururken' unutulması ve unutturulması gereken bazı olayları rafa kaldırır, yeni aktörler yaratır ve yeni bir rejim için, yeni bir toplum tasavvuru yaratmak adına bazı kişileri ise unutturur, önemsizleştirir." derken, Türkiye siyasi cinayet tarihine bir atıfta

bulduğunuzu düşünüyorum. Kişisel fikrinizi merak ediyorum daha çok: Bu hep böyle mi olacak?

Foucault'dan ödünç aldığım bir kavramsallaştırmayla ifade etmem gerekirse bunu bir "hakikat rejimi" olarak da düşünebilirsiniz. Resmi devlet söyleminin ve onun Türk eğitim sisteminin vazgeçilmez parçası olarak sunduğu resmi tarih yazımının Türk ulusal kimliğine eleştirel bir yaklaşımla bakmaktan ziyade onu kutsallaştırdığı ve dogmatikleştirdiği aşikâr. Şimdiye kadar anlatılanlar, tarihin ulusal devleti ve ulus kimliğini tabulaştırdığını ve her şeyin belirleyicisi haline getirdiğini gösterdi. Bu nedenle Türk ulusal tarihine ve onun resmi tarih yazımına yönelik eleştirel bir bakış açısı geliştirmemiz elzem ve artık bu kaçınılmaz.

İttihatçıların da kayda değer yardımlarıyla meydana getirdiği homojen Türk ulus devleti toplumsal mühendisliğine dayalı modernleşme projesi Kemalizm, 1930'larda toplumsal bir rıza ve meşruiyet mekanizmasına sahip olmasa da, bir biçimde bir toplumsal sözleşme meydana getirmişti. Bu süreçte Türk ulusal kimliğinin oluşturulmasının ne kadar sorunlu ve yıkıcı bir potansiyele sahip olduğunu ve bunun günümüzdeki birçok sorunun kaynağını teşkil ettiği görmezden gelinmişti. Her ne kadar ulus devlet modernite açısından ilerici bir yapı idiyse de; ulus devleti kuran ulusal kimliğin kendi kişiliğini devletin kendisine dâhil olmayanların tasfiyesi üzerine oturtmuş olduğu unutuldu. Söz konusu rejimin idefixleri ile hesaplaşmadığımız ve bu anlamda yeni bir tarihsel bakış geliştirmedığımız sürece bu devran böyle dönmeye devam edecektir. Geçmiş silinmez önemli olan geleceği çocukluk hastalığımız olan milliyetçilikten azade yeni bir dil geliştirerek; dini, etnik, kültürel herhangi bir grubun yokluğu üzerinden değil onunla birlikte var olarak kurmamız gerekiyor.

Bu aralar neler yapıyorsunuz. Hazırladığınız yeni bir çalışma var mı?

Şu aralar Antep 1915'in İngilizcesini ve doktora tez çalışmamı kitap olarak hazırlıyorum. Bunun yanında üzerinde çalıştığım bir Celal Bayar monografisi var. Celal Bayar üzerinden bir İttihatçı portresi çıkartmaya, İttihatçılığın ne olduğunu anlamaya çalışıyorum. Tabii uzun

vadede bitirmeyi planladığım bir proje bu.

Kaynak: gazeteduvar.com.tr